

УДК 94(477)

Микола Бармак, Василь Желізняк

**ВОЛИНСЬКИЙ ГУБЕРНАТОР У ВІЙСЬКОВІЙ ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.**

У статті досліджується роль та місце губернатора у військовій політиці Російської імперії наприкінці XVIII – початку XIX ст., а також здійснюється аналіз особливостей повноважень губернатора на Волині.

Ключові слова: губернатор, військовий губернатор, генерал-губернатор, імператор, Волинська губернія.

Інститут губернаторства та губернська система управління впродовж значного періоду з 1708 до 1917 р. пройшли довгу і складну еволюцію. Міцність Російської імперії забезпечували єдина правляча династія, монолітність дворянства і чиновництва, а також достатньо організована губернська форма місцевого управління. Проте ця система влади не могла існувати без військової підтримки, що була визначальним чинником при реформуванні та інтеграції нових земель до імперії Романових.

Соціально-політична та конфесійна криза польського суспільства в останній третині XVIII ст. дозволила правлячим дворам Австрії, Пруссії та Росії у дипломатичних переговорах між собою порушити питання про поділ Речі Посполитої. Одним із перших "придбань" Російської імперії, після Першого поділу Польщі, було Волинське воеводство, тому об'єктом нашого дослідження є роль Волинського губернатора у здійсненні військової політики Російської імперії.

Проблеми становлення і розвитку інституту губернаторства у дореволюційній історіографії в основному привертала увагу лише вчених-правознавців. У 1905 р. вийшов друком історико-юридичний нарис І. Блінова "Губернатори" [2], який до сьогодні є найбільш повним і загальним дослідженням інституту губернаторства.

Комплексне дослідження механізму входження земель Правобережної України до складу Російської імперії з точки зору впровадження управлінської системи здійснив у своїх дослідженнях М. Бармак [1]. Військове забезпечення інкорпораційної політики царизму в правобережних губерніях на межі XVIII–XIX ст. та політико-адміністративні перетворення досліджено А. Філінюком [12]. Правовий статус військових губернаторів на Правобережній Україні та їх взаємодію із губернаторами проаналізовано та розкрито О. Романцовим [10].

Метою наукової публікації, виходячи з актуальності дослідження, є комплексне висвітлення ролі та місця волинського губернатора у військовій політиці Російської імперії наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Активна зовнішня політика Російської імперії наприкінці XVIII ст. зумовила приєднання Правобережної України, що змушувало російський уряд приділяти значну увагу новим прикордонним губерніям. Процес входження нових земель до складу імперії відбувався під керівництвом військових, а саме генерал-губернаторів. Тогочасна військова політика самодержавства, як складова частина загальнодержавної політики, не обмежувалася винятково військовими аспектами, а також скеровувалася на "позбавлення землі і міст, колись Росії належавших, односторонніми населених і створених і єдину віру з нами сповідуючих, від спокуси і приниження, які їм загрожують" [7, с. 238]. Зрозуміло, що реалізація інкорпораційної політики російського самодержавства на Волині потребувало розташування на території краю значної кількості російських військ. Так, у кінці XVIII ст. тут було розквартировано армію фельдмаршала О. Суворова. Починаючи від 1805 р., на Поділлі та Волині перебувала Перша, або Подільська, армія під командуванням М. Кутузова [12, с. 45]. І в подальшому царизм дислокував і утримував на Волині значні військові сили.

У XVIII ст. роль генерал-губернаторів, які брали безпосередню участь у розширенні меж Російської імперії влучно охарактеризував східно-сибірський генерал-губернатор Д. Анучин: "При будь-якому збільшенні нашої території, шляхом завоювань нових земель або шляхом приватної ініціативи, знову приєднані області не включалися негайно до загального складу держави із загальними управліннями, що діяли в решті Росії, а пов'язувалися з імперією через посередництва намісників або генерал-губернаторів, як представників верховної влади, причому на окраїнних наших областях вводилися тільки найнеобхідніші російські установи в найпростішій формі, згідно з потребами населення та країни і не рідко з збереженням багатьох з колишніх органів управління. Так було на Кавказі, в Сибіру і в усій Центральній Азії" [11, с. 66]. Тому військова діяльність генерал-губернатора переважала над цивільною, адже він був ніби "криголам–першопроходець" перед встановленням губернаторської влади.

Основним завданням генерал-губернатора стало запровадження на нових територіях адміністративно-територіального устрою Російської імперії, який здійснювався згідно з "Учреждениями для управления губерній Всероссийской Империи" 1775 р. [6 с. 19]. Указом від 13 квітня 1793 р. М. Кречетніков був призначений генерал-губернатором новоприєднаних областей [9, с. 419]. Йому доручалося встановити лінію кордону з Австрією та Туреччиною, розформувати польські війська, організувати митниці і заснувати адміністративні установи ("присутственні місця") у Мінській, Брацлавській та Ізяславській губерніях.

1 травня 1795 р. з'явився указ про впровадження нового адміністративно-політичного устрою інкорпорованих областей. Із цих земель та округів Брацлавської, Ізяславської губерній та Кам'янецької області відповідно до "Учреждений для управления губерніями Всероссийской империи" від 7 листопада 1775 р. створили три губернії, а саме: Брацлавську, Волинську та Подільську.

Основним принципом при здійсненні губернської реформи був статистично-демографічний, який залежав від чисельності населення 300–400 тисяч осіб чоловічого роду (статі) і 20–30 тисяч на повіт визначали адміністративні межі [2, с. 150]. У результаті перетворень губернія стала основною адміністративно-територіальною одиницею. Новий адміністративно-територіальний поділ на основі демографічного критерію враховував також і можливості розміщення та утримання управлінського, бюрократичного апарату, поліції та військ "щоб губернія порядно могла бути керована" [8, с. 89]. Відповідно до нового територіального поділу відбувалася структуризація адміністративного апарату, розмежовувалися функції між окремими його ланками. Кожну губернію очолював губернатор, який був керівником місцевої адміністрації і виконував найрізноманітніші обов'язки управління губернією, поліцією, нагляду за судами, в'язницями, становими органами, завідуванню багатьма господарськими справами. І якщо раніше намісник (генерал-губернатор) був представником верховної влади та особисто імператриці у регіоні, то губернатор був в основному адміністратором. Першочерговим завданням діяльності адміністративних установ губернатора спочатку було спрямоване на вирішення проблем з питань облаштування та постачання усім необхідним військових частин, розташованих на Волині.

За часів керівництва Павла I зазнала удосконалення система вищого керівництва регіонами Російської імперії, посада намісника (генерал-губернатора) фактично була ліквідована, а його повноваження передані новому інституту адміністративної влади – військовому губернатору. На відміну від цивільних губернаторів та намісників, військові губернатори призначалися до міст, де мали виконувати військово-інспекторські функції. Проте майже всі вони за короткий термін отримували на додаток до своїх відносно вузьких повноважень ще й цивільний нагляд за справами в одній чи декількох губерніях. Зазвичай, це відбувалось через місяць після призначення військового губернатора до міста. Часто вони ще не встигали й приїхати на місце свого призначення [10, с. 205–206].

Цивільне управління кожною з трьох правобережних губерній здійснював відповідний цивільний губернатор від якого російські імператори неодноразово вимагали "щоб начальники ... військові і цивільні у справах, які стосуються служби, один одному подавали руку допомоги, і один другому полегшували взаємно труди по можливості. Окрім необхідної потреби у взаємному співробітництві цьому, користь служби для точного встановлення порядку того вимагає" [1, с. 187].

Удосконалення управління імператора Павла I спричинило зміну триступеневої вертикалі влади "сенат-намісник-губернатор" на двоступеневу "сенат-губернатор" [1, с. 116]. Статус цивільного губернатора визначався як "начальник губернии", статус військового губернатора як "главноуправляющий в губернии" [10, с. 213]. Останньому, в його повноваженням, це надавало функції стеження за моральним станом населення підпорядкованої губернії, до створення Київського генерал-губернаторства у 1832 р. О. Романцов, зауважував, що відсутнім був юридичний документ, де були б розписані всі аспекти діяльності інституту військових губернаторів і оскільки до 1796 р. існував інститут генерал-губернаторів, то й аналогія повноважень проводилася саме з ним. У той час доволі поширеною була практика відсилання до вже існуючих законів для роз'яснення тих чи інших нововведень [10, с. 208]. Таким чином, військовий губернатор здійснюючи загальне керівництво увіреними йому губерніями, був додатковою адміністративною ланкою між імперським центром та регіоном, що за невизначеності його повноважень утруднювало управління краєм волинським губернаторам, які змінювалися майже щороку, що сповільнювало інтеграційні процеси в краю.

Участь губернатора у здійсненні військової політики Російської імперії на Волині полягала у забезпеченні ним військових частин, які розміщувалися на території ввіреної йому губернії матеріально, а саме провіантом, одягом, розквартируванням військ тощо. Певні корективи щодо розуміння ролі волинського губернатора у цій сфері, на наше переконання, є те, що губернія мала

прикордонне розташування і значну кількість військових частин, які були "тягарем" для економіки та населення краю.

Недоліком реалізації військової політики на Волині була відсутність ефективних важелів впливу губернатора на військові частини краю, а також підконтрольність їх військовому губернатору, а потім генерал-губернатору, що перебували у ієрархії системи влади Російської імперії над губернатором. Успішність реалізації військової політики на Волині не залежала лише від губернатора, хоча її реалізація була неможливою без його участі.

Список використаних джерел

1. Бармак М. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. Бармак. – Тернопіль: АСТОН, 2007. – 512 с.
2. Блинов И.А. Губернаторы: Историко-юридический очерк / И. А. Блинов. – СПб.: Типо-литогр. К.Л. Пентковского, 1905. – 360 с.
3. Державний архів Волинської області, ф. 3, оп.1, спр.1129, 294 арк.
4. Державний архів Волинської області, ф. 3, оп. 1, спр. 1144, 122 арк.
5. Державний архів Житомирська область, ф. 70, оп.1, спр. 39, 45 арк.
6. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 4: Документи і матеріали. 1775–1913 / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л.Я. Демченко, В.С. Шандра]. – 872 с.
7. Калініч Т.Д. Початковий етап інкорпорації Правобережної України до складу Російської імперії (кінець 18 – початок 19 ст.) / Т. Калініч // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2006. – Вип. XI. – С. 235–247.
8. Лохвицкий А. Губерния и ее земские и правительственные учреждения. Часть 1-я. / А.Лохвицкий. – Типография Ивана Бочкарева у Певческого моста. – СПб., 1864. – 228 с.
9. Полное Собрание Законов Российской Империи. – Собр. 2. – Т. XXIII. – № 17.114. О невзыскании окладных доходов в казну с невоприобретенных от Польши областей, до 1795 года – С. 419 – 420.
10. Романцов О. Практика унормування правового статусу військових губернаторів у Російській імперії (кінець XVIII–початок XIX ст.) / О. Романцов // Регіональна історія України. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 3. – С. 205–216.
11. Сборник главнейших официальных документов по управлению Восточной Сибирью. В 8-ми т. 1883–1885. – Т.1. – Вып.1. Всеподданнейшие отчеты командующего войсками округа за время с 1879 по 1882 г. и бумаги по общим вопросам для управления военного. / Изд. по распоряжению генерал-губернатора Восточной Сибири Д. Г. Анучина. – Иркутск: Типография штаба Восточно-Сибирского военного округа, 1884. – 354 с.
12. Філінюк А.Г. Военно-політичне забезпечення інкорпораційної політики царизму в Правобережній Україні на межі XVIII–XIX ст. / А. Філінюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Випуск 56. – К.: Видавничий дім "Київський університет", 2001. – С. 43–47.

Николай Бармак, Василий Желизняк

ВОЛЫНСКИЙ ГУБЕРНАТОР В ВОЕННОЙ ПОЛИТИКЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В КОНЦЕ XVIII – НАЧАЛЕ XIX В.

В статье автор исследует роль и место губернатора в военной политике Российской империи в конце XVIII – начале XIX в., а также осуществляет анализ особенностей полномочий губернатора при ее осуществлении на Волыни.

Ключевые слова: губернатор, военный губернатор, генерал-губернатор, император, Волынская губерния.

Mykola Barmak, Vasyl Zheliznyak

VOLYNS'KYI GOVERNOR IN MILITARY POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE AT THE END OF XVIII – BEGINNING XIX CENTURY

The article examines the role and position of governor in the military policy of the Russian Empire at the end of XVIII – beginning XIX century, and also carries out the analysis of features of plenary powers of governor at its realization on Volyn.

Key words: Governor, the military governor, governor-general, emperor, Volyn province.